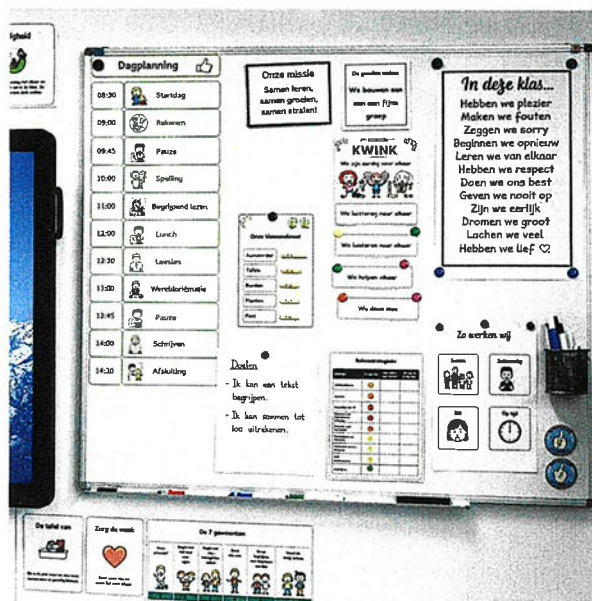

HET SCHOOLBORD ALS DENKRUIMTE

In veel klaslokalen is het bord veranderd van een plek waar denken zichtbaar ontstaat, naar een scherm waarop kant-en-klare werkbladen en antwoorden worden getoond. Een prachtige PowerPoint, YouTube filmpjes en instructies door een digitale leraar; het is tegenwoordig allemaal mogelijk. Lekker efficiënt, overzichtelijk en tijdsbesparend. Maar ergens in die efficiëntie zijn we iets fundamenteels verloren: het zicht op het denkproces. Wie goed kijkt, ziet dat leerlingen steeds minder ervaren hoe een redenering tot stand komt. Ze zien het eindproduct, maar niet de weg ernaartoe. En precies in die weg zit het leren.

Op de basisscholen waar studenten van Hogeschool KPZ stagelopen, is dit beeld herkenbaar. In veel lokalen hangen whiteboards naast het digibord. Ze zijn er wel, maar worden helaas opvallend weinig benut. In de praktijk functioneren ze vaak als veredelde prikborden: gevuld met posters, afspraken, dagplanning, etc. Zelden als actieve denkruimte. Dat is een gemiste kans. Juist daar ligt ruimte om het denken zichtbaar te maken, los van een strak vormgegeven digitale les.

Een ander herkenbaar voorbeeld is het projecteren van methodebladen. De intentie is begrijpelijk: samen kijken, samen voor- en nabespreken. Maar de vorm werkt vaak tegen. De ruimte om ertussen te schrijven is beperkt. Aantekeningen worden er snel tussen geplaatst, pijlen kruisen elkaar en het overzicht ontbreekt. Wat bedoeld is als ondersteuning, wordt al snel visuele ruis. Het bord verliest zijn kracht als visueel leermiddel van denken.

VAN SCHRIJVEN NAAR INVULLEN

Die ontwikkeling zet zich voort in het werk van leerlingen. Veel opdrachten bestaan uit invuloefeningen; een woord invullen, een hokje aankruisen, een kort antwoord geven. Bij spelling volstaat het vaak om een dicteewoord correct te noteren. Maar zinnen? Die verdwijnen steeds vaker naar de achtergrond. Ze oefenen zo geen syntactische structuren meer en dit zal zeker invloed hebben op de kwaliteit van hun spelling en zinsbouw.

En juist daar wringt het.

Taal ontwikkelt zich niet in losse woorden, maar in zinnen. Denken ontwikkelt zich niet in vakjes, maar in samenhang. Leerlingen die nauwelijks nog volledige zinnen schrijven, oefenen minder met zinsbouw, formulering en redenering. Ze leren antwoorden herkennen, maar minder vaak om ze zelf op te bouwen. Laten we ons bewust zijn van deze nadelen van de 'invuldidactiek' en ze alleen selectief en bewust inzetten.

ZICHTBAAR DENKEN VRAAGT OM VERTRAGING

Het zichtbaar maken van denken vraagt om iets anders. Om vertraging. Om ruimte. Om de durf niet alles vooraf dicht te timmeren. In te springen op wat eruit de groep komt in plaats van een vaste volgorde van slides. Gebruik het bord als brainstorm, maak een woordrij, een woordweb, schrijf een som uit, etc. Leerlingen zien dan niet alleen het antwoord, maar ook hoe je daaraan komt. Dat ondersteunt ook de executieve functies als plannen, structureren, ordenen, controleren.

Wanneer een leraar hardop denkt en tegelijkertijd schrijft, gebeurt er iets wezenlijks anders. Leerlingen raken betrokken, denken mee. Twijfels worden zichtbaar, keuzes worden benoemd. Fouten krijgen een plek en worden hersteld. Leerlingen zien niet alleen wat juist is, maar ook waarom iets juist is of waarom niet.

Waar een som of zin vroeger zichtbaar groeide onder de hand van de leraar, of waar een inventarisatie voor een nieuw thema door de leraar samen met leerlingen gecategoriseerd werd op het bord, verschijnt nu vaak in één klik het juiste antwoord of een bijbehorend stappenplan. Dat lijkt tijdswinst, maar het betekent ook dat denkstappen uit het beeld verdwijnen. Leerlingen krijgen minder gelegenheid om te zien hoe keuzes tot stand komen, hoe fouten ontstaan en hoe je die herstelt.

Laat leerlingen ook vaker meeschrijven; we weten immers dat schrijven met de hand veel beter beklijft. Bij een PowerPoint wordt zelden geschreven. Ook onze KPZ-studenten schrijven alleen mee als docenten zelf op het bord schrijven. Wel zo handig om al in het basisonderwijs aantekeningen te leren maken. En daar ligt een directe verbinding met handschriftonderwijs.

DE ROL VAN HANDSCHRIFT: GEEN BIJZAAK, MAAR VOORWAARDE

Binnen Hogeschool KPZ staat deze vaardigheid nadrukkelijk op de agenda. Waar handschrift op sommige pabo's naar de achtergrond verdwijnt en de 'ouderwetse' schoolborden verdwijnen vanwege nieuwbouw, wordt op KPZ bewust gewerkt aan de eigen schriftvaardigheid van studenten. Niet als doel op zich, maar als middel. Een belangrijk leermiddel ten dienste van andere vakken en (executieve) vaardigheden. Het schrijven van de leraar op het (analoge, maar ook digitale) schoolbord maakt denken zichtbaar. Het maakt taal tastbaar. Het vertraagt precies daar waar vertraging nodig is om tot begrip te komen. De meerwaarde van het analoge is de kracht dat je het kan laten staan. Dat het minder vluchtig is en het geschrevene rustiger en prettiger oogt dan op het digitale schoolbord. Sommigen noemen dit de kracht van slow teaching: dit betekent niet 'traag', maar 'bewust vertraagd'.

Je hebt dan meer tijd voor het formuleren, hardop verwoorden, overschrijven, verbeteren en reflecteren. Het stimuleert de aandacht, vergroot de betrokkenheid, het geheugen en bevordert de taalontwikkeling.

IN EEN CULTUUR VAN SNELHEID EN DIGITALISERING IS VERTRAGING JUIST COGNITIEVE VERRIJKING

Maar in de praktijk blijkt dat de vaardigheid om dit goed toe te kunnen passen, niet vanzelfsprekend is. Studenten geven regelmatig aan dat zij het spannend vinden om bijvoorbeeld een woordrij op het bord te schrijven en te laten staan. De angst om fouten te maken of dat het lelijk is, speelt daarin een belangrijke rol. Dan schamen ze zich letterlijk. Vaak gaat het te langzaam en zijn ze bang dat ze geen controle meer hebben over de klas. Dat geeft onzekerheid.

Voltijdstudenten van tegenwoordig zijn opgegroeid in het digitale tijdperk. De aandacht voor een goed persoonlijk handschrift is bij een groot aantal studenten verdwenen vanwege de digitale alternatieven. Velen zijn verbaasd dat er op KPZ geoefend wordt aan een goed persoonlijk lerarenhandschrift. Ze ontdekken tijdens de lessen vaak tot hun verrassing, dat je schrijven op het bord ook kunt leren en dat het verticaal schrijven heel anders is dan het horizontaal schrijven op papier, dat het een andere techniek is. De letterkennis is wel hetzelfde, maar als de techniek niet kloppend is bij het materiaal waarmee en waarop je schrijft, blijf je vaak richting- en grootteverschillen houden en snap je vaak niet hoe dat komt. Dan zit het wel mooi in je hoofd, maar komt het toch lelijk op het bord.

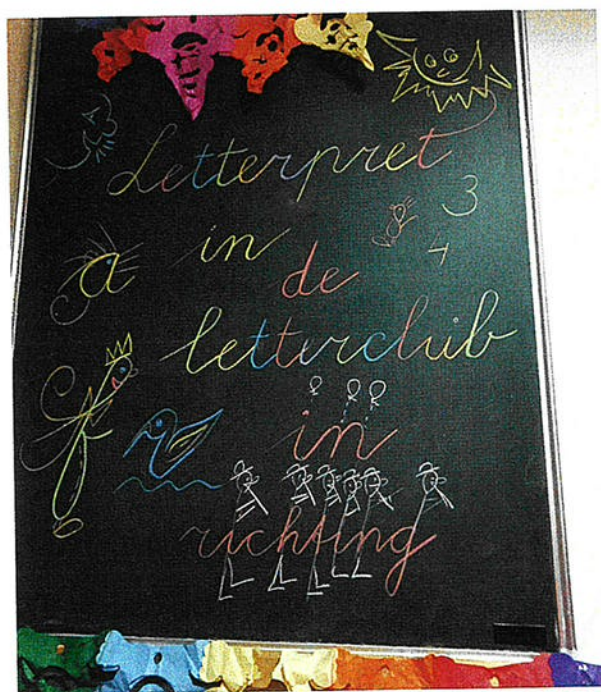
- Schrijf nooit voor je gezicht, maar altijd naast je en kantel je rechte pols iets naar buiten toe;
- Houd je schrijfmateriaal iets anders vast en zorg dat je een eerder geschreven woord in je blikveld blijft houden zodat je dezelfde grootte hanteert;
- Loop mee i.p.v. dat je arm 'wegloopt', anders daalt je regellijn.

Met een paar gerichte tips (zie kader) kun je dit voorkomen. Tips die niet vanzelfsprekend zijn, maar die je eerst moet leren toepassen, die wat oefening vragen voor je ze automatiseert en er profijt van hebt. Wie die vaardigheid niet ontwikkelt, zal het bord minder snel gebruiken als denkrimte. Zo ontstaat een vicieuze cirkel: wat niet beheerst wordt, wordt vermeden. En wat vermeden wordt, verdwijnt uit het onderwijs.

SAMEN OPLEIDEN VRAAGT OM ZICHTBAAR VOORBEELDGEDRAG

Juist daarom is het van belang dat basisscholen en opleidingen hierin samen optrekken. Studenten leren niet alleen over het weten van het belang, maar ook door zelf te oefenen en wat zij concreet zien van de mentor in de stageklas. Wanneer het bord fungeert als denkrimte, nemen studenten dat over; blijft het echter beperkt tot een projectiescherm, dan nemen zij die passieve houding ook over en verdwijnt die denkrimte.

Realiseer je ook dat leerlingen vanaf groep 5 nauwelijks geschreven voorbeelden zien als de leraar weinig op het bord schrijft. Leerlingen kunnen zich nergens meer aan spiegelen. Geschreven letters, maar ook woorden zien ontstaan, activeren direct de spiegelneuronen van leerlingen.

Denk maar aan het leren van het lettertraject van een simpele letter 'e'. Waar start je? Regelmatig zien wij dat deze letter (maar ook andere letters of getallen) op een verkeerde plek gestart wordt. Doe het zelf voor, verwoordt het lettertraject en bespreek dit met kinderen en doe dit niet alleen met een digitaal filmpje. Laat het niet alleen bij het vak 'handschrift' zien, maar ook bij andere vakken. Bijvoorbeeld bij het leren van de spelling van het woord 'onmiddellijk'. Als je dit opschrijft en de specifieke kenmerken benoemt, onderstreept en van een kleurtje voorziet en laat staan, beklijft dit beter dan dat je dit vluchtig digitaal voorbij laat komen via het digibord of laat swipen als herkenning op een tablet.

HANDSCHRIFT ALS ONDERDEEL BINNEN HET LEERGEBIED NEDERLANDS

In de nieuwe kerndoelen van het SLO en de kennisbasis pabo's heeft handschrift een hernieuwde plek gekregen binnen het leergebied Nederlands. Dit heeft er op Hogeschool KPZ toe geleid dat 'Handschrift' in het nieuwe curriculum een geïntegreerde plek heeft gekregen binnen taal, de verschillende beroepstaken en daarmee andere vakgebieden. Daar zijn wij als vakgebied handschrift en KPZ erg blij mee. Handschrift blijft een vak ter ondersteuning van andere vakken en vaardigheden. Maar voordat je het kunt toepassen moet je het eerst zelf geleerd en geautomatiseerd hebben.

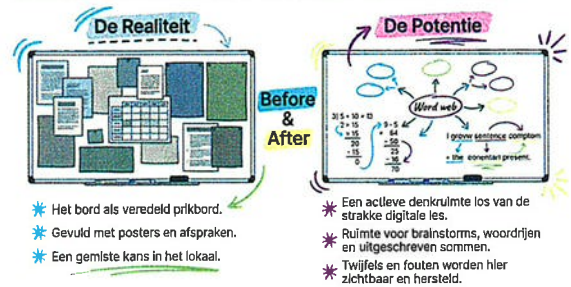
REFLECTIEVRAAG VOOR HET TEAM

Wil je als team terug naar het bord als denkrimte? Misschien vraagt deze ontwikkeling om een frisse blik:

Niet: hoe maken we lessen nog efficiënter?

Maar: hoe maken we denken weer zichtbaar?

Red het Whiteboard: Van Prikbord naar Denkrimte

Dat kan klein beginnen, juist door bij het bord af en toe te vertragen. Want wie het denken versnelt, verliest diepgang. En wie het denken zichtbaar maakt, geeft leerlingen houvast. Het bord is één van de krachtigste instrumenten die we hebben om leren zichtbaar te maken.

LITERATUUR

- Kooijman, E., (2025). *Schriftonderwijs: Een visie op de kern van het vak (versie 6)*. Cantal. <https://cantal.nl/assets/uploads/2025/06/Visiestuk-versie-6-definitief-22apr25-LR.pdf>
- Overvelde, A., & Nijhuis-van der Sanden, R., (2020). *Aan de slag met handschriftonderwijs*. Boom Uitgevers.
- Schmeier, M. (2020). *Bordwerk en aantekeningen: Slowteaching in de 21e eeuw*. Pica.
- Turlings, F. & Kusters, S. (2024). *Effectief handschriftonderwijs op de basisschool (2e druk)*. Pica.
- Van der Meulen, M., & Hesemans, L. (2020). *Tussen taal en teken. Handschriftonderwijs in de 21e eeuw*. Noordhoff. <https://www.slo.nl/thema/meer/actualisatie-kerndoelen-examenprogramma/actualisatie-kerndoelen-definitieve-conceptkerndoelen-nederlands/>

OVER DE AUTEURS

Drs. Sabine van Everdingen is docent handschriftontwikkeling en schrifteducatie op Hogeschool KPZ. Daarnaast is zij opleider Handschriftonderwijs en schrifteducatie aan Hogeschool IPABO. Zij is lid van het landelijk Platform Handschriftontwikkeling, het netwerk handschriftdocenten en medeauteur van onder andere *Handiger Handschrift*, *Aan de slag met handschriftonderwijs*, *Schrijven kun je leren*.

Jorne Luten is docent handschriftontwikkeling en schrifteducatie op Hogeschool KPZ. Daarnaast is hij basisschoolleraar in groep 1,2 en 3 en lid van het landelijk Platform Handschriftontwikkeling, het netwerk handschriftdocenten en *SchrijvenNL*. In hun werk richten zij zich op verbinding leggen tussen handschrift, taalontwikkeling en leren leren in het basisonderwijs.